

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה מט: ספק קרא קריאת שמע

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה מט: ספק קרא קריאת שמע

רקע

סוגייתנו עוסקת באדם המסופק אם קרא קריאת שמע והזכיר יציאת מצרים. הגמ' אומרת שההכרעה בספק זה היא על פי הכלל הרגיל, שספק דאורייתא לחומרא וספק דרבנן לקולא. בדברי הראשונים מתחדש שלפעמים מחמירים בקריאת שמע אפילו בספקות דרבנן.

מקורות

א. גמ' כא. "אמר רב יהודה ספק קרא קריאת שמע... ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו"

ב. תוס' ד"ה ספק

תלמידי רבינו יונה יב: ד"ה ספק אמר, והיכא

רא"ה ד"ה אמר רב יהודה אמר שמואל, ור' אלעזר אמר ספק קרא קריאת שמע

ג. רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ב הי"ג

הל' מילה פ"ג ה"ו, והשגת הראב"ד [הסבר מפורט של שיטת הרמב"ם והראב"ד בכס"מ]

ד. תלמידי רבינו יונה ט. ד"ה באמצע

ה. שו"ע סי' סז, ומשנה ברורה

רא"ה ד"ה אמר רב יהודה אמר שמואל, ור' אלעזר אמר ספק קרא קריאת שמע

אמר רב יהודה אמר שמואל ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא אינו חוזר וקורא ספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר חוזר ואומר אמת ויציב, מאי טעמא קריאת שמע דרבנן ויציב דאורייתא. פירוש, ובספק לו גם כן אי אמר פרשת ויאמר, דאלו אמרה תו לא הוי אמת ויציב דאורייתא, אלא הכא מיירי בספק לו בשתיקה, והשתא אמת ויציב דאורייתא משום הזכרת יציאת מצרים דהיא דאורייתא. ובודאי כיון דאית ליה למהדר עדיפא ליה למימר פרשת ויאמר טפי מאמת ויציב, ומכמה אנפי, דהיא פרשת תורה, ואית בה תרתי הזכרת יציאת מצרים ומצות ציצית, אלא דהשתא לא נחית להכי אלא למימר דקריאת שמע דרבנן והזכרת יציאת מצרים דאורייתא, והיכא דאית ליה ספק בתרויהו, דאית ליה ספיקא בויאמר ואמת ויציב אי אמר חד מיניהו, והדר אמר אמת ויציב - יצא, ואינו חוזר ויאמר אף על גב דפרישנא דויאמר עדיפא. והאי דנקט רב יהודה אמת ויציב ולא נקיט ויאמר, לריבותא נקטה, דאף על גב דקריאת שמע פרשתא דאורייתא ספק קרא אותה אינו חוזר וקורא, ואף על גב דאמת ויציב מטבע דרבנן זמנין דהוי אמת ויציב דאורייתא בספק לו אם הזכיר יציאת מצרים כלל הרי זה חוזר בספק משום ספקא דאורייתא הוא.

ור' אלעזר אמר ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא חוזר וקורא. פירוש, דקריאת שמע נמי דאורייתא וכיון דכן בספקו חוזר, ואפילו ודאי לו שקרא פסוק ראשון וספק לו על השאר - חוזר על מה שספק לו. ואף על גב דפסוק ראשון בלחוד דאורייתא, מכל מקום כיון דקריאת שמע כלל דאורייתא החמירו בספקו לחזור בכלו, והיינו דאמרינן לעיל טעה בין כתיבה לכתובה חוזר לכתובה ראשונה, וכתבה רבנו ז"ל וקבעא הלכתא. והוא הדין נמי לאמת ויציב נמי דאורייתא, בספקא נמי היכא דמספקא ליה

אי אמר פרשת ויאמר ואמת ויציב הדר חד מיניהו, ואיברא דויאמר עדיפא כדפרשינא, אבל היכא דהדר אמת ויציב סגי ליה בהכי, ואפילו לשמואל דאינו מודה לר' אלעזר דאמר דחוזר וקורא, משום דאית ליה לשמואל דקרית שמע דרבנן ומשום הכי אמר דאינו חוזר וקורא קרית שמע, דוקא היכא דודאי ליה דקרא אמת ויציב, אבל היכא דמספקא ליה בתרויהו באמת ויציב ובקרית שמע - הדר ואמר להו תרויהו, דלא שיכא למימר אמת ויציב דהיא ברכה דתקון אקרית שמע בלא קרית שמע. ונהי דהיכא דאמרה הא נפקא ליה בהזכרת יציאת מצרים, ואי מספקא ליה תו בקרית שמע לא הדר קרי לה לשמואל דאית ליה דקרית שמע דרבנן, אבל היכא דאית ליה למהדרה לאמת ויציב ומספקא ליה בקרית שמע גופיה - הדר ואמר תרויהו.

הסבר הסוגיה

אמר רב יהודה [אמר שמואל]: ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא - אינו חוזר וקורא, ספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר - חוזר ואומר אמת ויציב, מאי טעמא? קריאת שמע דרבנן אמת ויציב דאורייתא... ור' אלעזר אמר: ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא - חוזר וקורא קריאת שמע. [גמ' כא.]

רב יהודה סובר שקריאת שמע דרבנן וחיוב הזכרת יציאת מצרים מהתורה, ולכן בספק אינו חוזר וקורא קריאת שמע, אך חוזר ומברך ברכת "אמת ויציב". ר' אלעזר סובר שקריאת שמע מהתורה, ולכן בספק חוזר וקורא קריאת שמע.

הגמ' המסבירה את דינו של רב יהודה סותרת את עצמה מיניה וביה. מחד גיסא, רב יהודה אומר שבספק קרא קריאת שמע ובירך ברכת "אמת ויציב", חוזר על ברכת "אמת ויציב" ואינו חוזר על קריאת שמע, ומאידך גיסא, הגמ' מסבירה שבעל קרי קורא קריאת שמע ואינו מברך ברכת "אמת ויציב", מפני דאית בקריאת שמע תרתי, גם קבלת עול מלכות שמים וגם הזכרת יציאת מצרים. שתי מימרות אלו סותרות זו את זו, שהרי אם לבעל קרי עדיף לקרוא קריאת שמע דאית בה תרתי, גם בספק אם הזכיר יציאת מצרים - יש להעדיף לקרוא קריאת שמע מלברך ברכת "אמת ויציב".

תוס' [ד"ה ספק] שואלים שאלה זו, ומתמצים שני תירוצים:

א. ר"י: עקרונית עדיף לקרוא קריאת שמע מלברך ברכת "אמת ויציב", אך בספק, אמירת ברכת "אמת ויציב" עדיפה מפני שיש סבירות גבוהה יותר שבכך הוא ישלים את חובתו כהלכתה. בספק אם קרא קריאת שמע ובירך ברכת "אמת ויציב", ישנן בעצם ארבע אפשרויות: 1. אמר את שתיהן. 2. לא אמר אף אחת מהן. 3. קרא קריאת שמע ולא בירך ברכת "אמת ויציב". 4. בירך ברכת "אמת ויציב" ולא קרא קריאת שמע. מסביר ר"י, שאין להתחשב באפשרות הרביעית מפני שאין רגילות לברך ברכת "אמת ויציב" ללא אמירת קריאת שמע, כמו כן, אין צורך להתחשב באפשרות הראשונה, כיוון שאם אמר את שתיהן קיים את חובתו כהלכה, ומה שאומר כעת אינו גורע ואינו מוסיף. בהתחשב בשתי האפשרויות הנותרות - או לא אמר את שתיהן או קרא קריאת שמע ולא בירך ברכת "אמת ויציב" - עדיף לברך ברכת "אמת ויציב" מלקרוא קריאת

שמע, מפני שיש אפשרות שקרא קריאת שמע ולא בירך ברכת "אמת ויציב", וכשמברך ברכה זו הוא משלים את חיובו במלואו.

ב. הר"ר שמעון: עדיף לקרוא קריאת שמע מלברך ברכת "אמת ויציב", ולכן אם מסופק על שתיהן קורא קריאת שמע, וכשוודאי קרא קריאת שמע ויש לו ספק רק על אמירת "אמת ויציב" אינו חוזר ומברכה. דברי רב יהודה "ספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר", מתייחסים למקרה שיש לו ספק אם הזכיר יציאת מצרים, זאת אומרת שיש לו ספק גם על פרשת ציצית וגם על ברכת "אמת ויציב". במקרה זה חייב להזכיר יציאת מצרים בשלמותה, ולומר גם פרשת ציצית וגם ברכת "אמת ויציב" נכך מדייק בדבריו המגן אברהם סי' סז סק"א]. בעל קרי אינו מהרהר בשתייהן, מפני שההיתר שלו הוא למינימום ההכרחי בלבד.

גם הרא"ה [ד"ה אמר רב יהודה, ור' אלעזר] מתייחס לשאלת התוס', וגם הוא סובר שאמירת פרשת "ויאמר" עדיפה מאמירת ברכת "אמת ויציב". לדעתו, רב יהודה בא לחדש שיוציאים ידי חובה גם באמירת "אמת ויציב", למרות שלא אמר את הפרשה שבתורה. למעשה סובר הרא"ה שלא ניתן לברך ברכת "אמת ויציב" ללא אמירת קריאת שמע, ולכן צריך לקרוא קריאת שמע ולברך ברכת "אמת ויציב".

מדברי תלמידי רבינו יונה [יב: ד"ה ספק] המפרשים שבספק קרא קריאת שמע ובירך ברכת "אמת ויציב", מברך ברכת "אמת ויציב" ואינו קורא קריאת שמע, ואינם מפרשים כר"י "דכשיאמר אמת ויציב שמא יש לתלות שתקן הכל", משמע שהם חולקים על כל הראשונים הללו, ולדעתם עדיף לומר ברכת "אמת ויציב" מאשר פרשת "ויאמר". נראה להסביר, שלדעתם יש חילוק בין בעל קרי לבין מקרה של ספק אם בירך ברכת "אמת ויציב". לבעל קרי תיקנו חכמים שיקיים את מרב המצוות, ובמקרה של ספק תיקנו חכמים שהאדם המסופק אם קיים מצוה יקיים את המצוה המסופקת בצורה הטובה ביותר. בעל קרי אסור בדברי תורה ותפילה, ומותר לו להרהר במצוות של תורה בלבד. כדי לזכותו במרב המצוות העדיפו חכמים שיקרא קריאת שמע דאית בה תרתי - גם קבלת עול מלכות שמים וגם הזכרת יציאת מצרים - משיברך ברכת "אמת ויציב" שיש בה הזכרת יציאת מצרים בלבד. במקרה של ספק, אין חיוב אמירת קריאת שמע, מפני שספק דרבנן לקולא, ויש רק חיוב הזכרת יציאת מצרים. את החיוב הזה ראוי לקיים בדרך הטובה ביותר, על ידי ברכת "אמת ויציב" המוקדשת כולה לזכירת יציאת מצרים, בשונה מפרשת "ויאמר" שזכירת יציאת מצרים אינה החלק העיקרי בה.

המסקנה העולה מהסברי הראשונים, שלדעת רב יהודה שקריאת שמע דרבנן והזכרת יציאת מצרים מהתורה, אדם שקרא את כל קריאת שמע ומסתפק אם בירך ברכת "אמת ויציב", אינו חוזר ומברכה, מפני שיצא ידי הזכרת יציאת מצרים בקריאת שמע. אם הוא מסופק גם בקריאת שמע וגם בברכת "אמת ויציב", לדעת ר"י ותלמידי רבינו יונה מברך ברכת "אמת ויציב" ואינו אומר קריאת שמע, לדעת הר"ר שמעון והרא"ה קורא את כל קריאת שמע ומברך ברכת "אמת ויציב" [לדעת הר"ר שמעון מפני שעדיף להזכיר יציאת מצרים בקריאת שמע, ולדעת רא"ה מפני שברכת "אמת ויציב" נתקנה על קריאת שמע, ולא ניתן לברכה ללא קריאת שמע].

להלכה אנו פוסקים כר' אלעזר, שקריאת שמע מהתורה, והמסופק אם קיים המצוה חוזר וקורא. נשאלת השאלה מה הוא קורא, האם את הקריאה שחיובה מהתורה בלבד, או שקורא את כל קריאת שמע בשלמותה? כמו כן יש להסתפק בדין הברכות, האם כיוון שהברכות מדרבנן אינו חוזר ומברכן, או שמא כיוון שהברכות מלוות את קריאת שמע, כשחוזר על הקריאה חוזר גם על הברכות?

נראה פשוט, שבמקרה שמסתפק על כל הקריאה, חוזר וקורא את כולה. כיוון שהוא חייב בקריאה מדין ספק דאורייתא לחומרא, הוא חייב בכלה. הרא"ה [ד"ה ור' אלעזר] מחדש שאפילו במקרה שוודאי קרא פסוק ראשון שחיובו מהתורה, ויש לו ספק על שאר הפרשיות שחובתן מדרבנן, חוזר וקוראן "כיון דקרית שמע כלל דאורייתא החמירו בספקו לחזור בכלו".

הרמב"ם [פ"ב הי"ג] מתייחס לספק השני, ופוסק: "ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא - חוזר וקורא ומברך לפניה ולאחריה, אבל אם ידע שקרא ונסתפק לו אם בירך לפניה ולאחריה או לא בירך - אינו חוזר ומברך". הרמב"ם פוסק שלמרות שחיוב ברכות קריאת שמע מדרבנן, כשיש לו ספק על קריאת שמע, חוזר וקוראה עם ברכותיה.

פסק הרמב"ם מוסכם גם על הראב"ד [הל' מילה פ"ג ה"ו] וגם על תלמידי רבינו יונה [יב: ד"ה והיכא], אך הם חולקים עליו בטעם הדבר. לדעתם יש הלכה כללית בכל המצוות, "שכיון שהוא מסופק בדבר של תורה אם אמר אם לא אמר, מחוייב הוא עכשיו לומר הדבר כתקנו ואומר אותו בברכה" [לשון תלמידי רבינו יונה שם]. הרמב"ם אינו מסכים להלכה זו, שהרי בהלכות מילה [פ"ג ה"ו] הוא פוסק שאנדרוגינוס חייב במילה מפני שהוא ספק זכר, אך מל את עצמו ללא ברכה. הרשב"א [שו"ת ח"א סי' שכ] מסביר, שהרמב"ם מחלק בין קריאת שמע לשאר המצוות: בקריאת שמע יש הלכה ייחודית "דכל שהוא חייב לקרות, נראה להוסיף: חייב לקרותה] לכתחלה עם ברכותיה". נראה להסביר שיש הבדל גדול בין ברכות קריאת שמע לברכות המצוות. ברכות המצוות אינן קשורות למצוה עצמה אלא הן תוספת למצוה, ואילו ברכות קריאת שמע מלוות את המצוה ומעצימים את קבלת עול מלכות שמים שבקריאת שמע. המסופק בקיום מצוה מהתורה, חייב לחזור ולקיים את המצוה ואינו חייב בתוספות שלה, אך המסופק בקריאת שמע חייב לחזור ולקרוא קריאת שמע בשלמותה, עם ברכותיה, שהרי הן חלק ממנה!¹

¹ על פי הסבר זה ניתן לתרץ גם את שאלת הראשונים [תוס' מו. ד"ה כל, ועוד הרבה ראשונים שם ובפסחים קד:], מדוע הברכה שלאחר קריאת שמע אינה פותחת בברוך אך הברכה שלאחר קריאת התורה פותחת בברוך. קריאת התורה והברכות הן יחידות נפרדות, ואילו קריאת שמע וברכותיה הן יחידה אחת של קבלת עול מלכות שמים משוכללת, ולכן הברכה ממשיכה את הקריאה ואין להפסיק ביניהן ב"ברוך". הסבר זה מתרץ את קושיית הפרי חדש [סי' טז] על הרשב"א.

הסבר אחר לרמב"ם מציעים הדרישה [סי' טז אות א] והפרי חדש [סי' טז ד"ה ולעניות] המסבירים שהרמב"ם מחלק בין מקרה שיש בו ספק על עצם החיוב, כגון אנדרוגינוס וסוכה בשמיני עצרת בחוץ לארץ, לבין מקרה שיש בו חיוב ודאי, והספק הוא אם האדם כבר קיימו.

סיכום

לדעת רב יהודה קריאת שמע דרבנן והזכרת יציאת מצרים מהתורה. כשקרא פרשת "ויאמר" או בריך ברכת "אמת ויציב", ויש לו ספק בשאר הקריאה והברכות, אינו צריך לחזור ולקרוא או לחזור ולברך, כיוון שקיים את המצוה מהתורה, וספק דרבנן לקולא. כשיש לו ספק גם על הקריאה וגם על הברכה - לדעת ר"י ותלמידי רבינו יונה מברך ברכת "אמת ויציב" בלבד; לדעת הר"ר שמעון ולדעת הרא"ה קורא את כל הקריאה ומברך ברכת "אמת ויציב". לדעת ר' אלעזר קריאת שמע דאורייתא, ובספק צריך לחזור ולקרוא את כולה. הרמב"ם, תלמידי רבינו יונה והראב"ד פוסקים שחוזר גם על הברכות. הרא"ה מחדש שאפילו אם קרא פסוק ראשון ומסתפק על שאר הקריאה, חוזר וקורא את כל הקריאה.

הלכה

השו"ע פוסק [סי' סז] כרמב"ם, שהמסתפק בקריאת שמע קורא קריאת שמע עם ברכותיה. המשנה ברורה [סק"א] פוסק שדין זה ייחודי לקריאת שמע, ובשאר המצוות אינו מברך כשחוזר ומקיים המצוה מספק.

המשנה ברורה [סק"ד] מוכיח מפסק השו"ע [סע' סד סע' ג-ד] שחייב לקרוא מספק, אפילו כשוודאי קרא את החלק שחיובו מהתורה. הוא מוסיף שנחלקו הפוסקים במקרה שקרא שתי פרשיות ראשונות, ויש לו ספק על פרשה שלישית וברכת "אמת ויציב", יש הסוברים שחוזר גם על פרשת "ויאמר" וגם על ברכת "אמת ויציב", ויש הסוברים שחוזר רק על אחת מהן. מדבריו משמע שהוא מאמץ את פסק השאגת האריה, שבשחרית קורא פרשת "ויאמר" ואינו צריך לומר ברכת "אמת ויציב", אך בערב שאין בו חיוב ציצית מברך ברכת "אמת ואמונה" ואינו צריך לקרוא פרשת "ויאמר".